

Gerovės valstybė ir moderniosios Lietuvos urbanizacija

VYLIUS LEONAVIČIUS, APOLONIJUS ŽILYS

Vytauto Didžiojo universitetas, K. Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas

El. paštas: v.leonavicius@smf.vdu.lt

Straipsnyje analizuojamas moderniosios visuomenės urbanizacijos ir skirtingų gerovės valstybės sistemų diskurso sąryšis bei jo aktualumas šiandien Lietuvoje. Pagrindinis dėmesys skirtas sovietinio miesto kaip moderniojo miesto apžvalgai, taip pat, aptarus Vakarų miestų patirtis, siekta nustatyti posovietinio miesto galimas plėtros tendencijas.

Raktažodžiai: urbanizacija, gerovės valstybė, sovietinė ir posovietinė urbanizacija

ĮVADAS

Urbanizacija bei miesto socialinis ir teritorinis pasidalijimas buvo visuotinis modernių visuomenių reiškinys, kiekvienoje visuomenėje pasižymėjęs savita raiška. Modernus miestas – tai sudėtinga socialinių institutų sistema, kuri veikė ir buvo veikiamą visuomenės modernizacijos procesų bei gerovės valstybės modelio plėtros. Planinga urbanizacija tapo neišvengiamu gerovės valstybės rūpesčiu, kuris kilo dėl industrializacijos proceso metu pagrausėjusio miesto gyventojų skaičiaus ir jų gyvenimo sąlygų problemų. Šalia miesto religinio, galios, rinkos centrų išryškėjo pati elementariausia gyventojų būsto funkcija, o miestų plėtra ir naujų miestų atsiradimas tiesiogiai ima priklausyti nuo šios fundamentalios žmonių poreikių tenkinančios funkcijos.

Moderniosios Lietuvos miestų raidą, matyt, reikėtų analizuoti kartu su modernybės sampratos plėtojimu, nes miestas – moderniosios civilizacijos simbolis – neabejotinai buvo formuojamas šiame diskurse. Miestuose plėtojamas gyventojų apgyvendinimo, maitinimo, laisvalaikio ir kitų būtiniausių poreikių tenkinimo funkcijas ir jas įgyvendinančias programas taip pat galima laikyti sudėtine sovietinės „gerovės valstybės“ plėtros dalimi. Tik sovietmečiu Lietuvos visuomenė tapo urbanizuota (1970 m. Lietuvoje miestų gyventojai sudarė 50 %) ir tipologiškai patyrė analogišką vakarietiškai visuomenei modernizaciją, tik sovietinę modernizaciją veikiausiai reikėtų laikyti tiesmukiškai suprantamo ir drastiškai išplėto funkcionalinio visuomenės modelio pasekme (Leonavičius 2008). Toks vienpusiškas ir tiesmukiškai įgyvendintas funkcionalizmas buvo įmanomas tik totalitarinėje ir centralizuotai organizuotoje valstybėje, pašalinus bet kokias kitas nuomones ir opozicijas, minimalizavus atskirų regionų vietos ypatybių plėtrą. Kitas ypač reikšmingas sovietinės sistemos veiksnys – visa apimanti ideologizacija, siekianti ištrinti ankstesniųjų miestų raidos laikotarpių simbolius ir reikšmes. Tad sovietmečiu atsiradę miestai ir miestų mikrorajonai yra ne tik urbanizacijos, bet ir visos totaliai funkcionalistinės sistemos simboliai, savo pilka architektūra ir nekokybiška statyba liudijantys visos sovietinės sistemos būklę – trūkumo visuomenę. Šis bendresnis Lietuvos urbanizacijos aptarimas svarbus šiandieninėms diskusijoms apie kokybės kriterijus (Juškevičius 2005; Juškevičius, Valeika 2007).

VAKARIETIŠKOS GEROVĖS VALSTYBĖS URBANIZACIJOS MODELIAI

Nors, anot vėlesniosios kartos miesto sociologijos atstovų F. Castles (1982), G. Yago (1984), H. Kroes (1996) ir kitų, vadovėlinis urbanizacijos apibendrinimas tinka paaiškinti daugelį miesto formavimosi pavyzdžių, pati urbanizacija ir ją lemiantys veiksniai nėra vienodi skirtinguose regionuose / valstybėse / visuomenėse. Urbanizacijos įvairovė iliustruoja heterogeniškų gerovės valstybės ir industrializacijos modelių skirtingą sąveiką. Anot J. Kemeny (1992), gerovės valstybės poveikis savitam urbanizacijos modeliui yra vienas pagrindinių, nes visos valstybinės ar privačios lėšos, skirtos gerovei skatinti, yra sutelkiamos vienoje vietoje – mieste. Čia atsispindi vienas pagrindinių veiksnių, paaiškinančių gerovės valstybės ir urbanizacijos ryšį; o kiekvienas ketinimas palikti savo gyvenamąją vietą bei kraustytis į kitą urbanizuotą aplinką kartais priklauso nuo skirtingos gerovės „tiekimo“ sistemos laipsnio kiekvienam miesto gyventojui. Greta šių poreikių aprūpinimo gerovės valstybė siekia subsidijuoti ir gyvenamųjų namų statybas. Nors gerovės valstybė tiesiogiai neteikia subsidijų, ji garantuoja paskolų galimybę gyvenamojo būsto statybai (Kemeny 1992). Davidas Harvey'us teigia, jog būtent lengvatų liberalizavimas vykdant valstybės paskolų politiką padidino vartojimą, kuris ir buvo susijęs su miestų bei priemiesčių plėtra, skatino transporto priemonių, ypač nuosavų automobilių (būdinga JAV), pirkimą (Giddens 2005). J. Kemeny (1992) taip pat pastebi, jog gerovės (*welfare*) negalima tapatinti tik su valstybine gerove bei įstatymais nustatytų valstybinių socialinių paslaugų vartojimu. Gerovė turi būti suprantama plačiąja prasme, t. y. apimti daugybę paslaugų ir institutų, kurie susiję ir su pelno organizacijomis. Tačiau kiekvienos valstybės gerovės sistemoje privataus ir valstybinių paslaugų viešasis sektorius dažnai labai skiriasi, nes valstybė teikia pirmenybę arba gerovės valstybės plėtrai, arba privačiam verslui (van den Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, Vijverberg 1982).

Esping-Andersen (Esping-Andersen 1999) gerovės valstybės reikšmę supranta plačiau nei politinę kaitą. Gerovės valstybė neapsiriboja tik mokesčių sistemos skirtumais tarp valstybių. Anot Esping-Anderseno, pagal vyraujančią „režimo tipą“ gerovės valstybes galima suskirstyti į tris tipus: *liberalųjį* (JAV, Kanada, Australija ir kitos anglosaksiškos valstybės), *korporatyvinį* (Nyderlandai, Vokietija, Prancūzija, Italija bei dauguma žemyninių Vakarų Europos valstybių) ir *socialdemokratinę* (Skandinavijos šalys) (Esping-Andersen 1990). Socialdemokratiniam modeliui būdinga valstybinė atsakomybė už socialinę visuomenės narių gerovę, socialinės politikos universalumas, bendruomeniškumo skatinimas. Korporatyviniame modelyje vyrauja pilietinės visuomenės svarba su tam tikra valstybinių institutų pagalba. Liberaliajame modelyje vyrauja valstybės nesikišimo principas, individualistinis gerovės kaupimas minimaliai varžomoje rinkoje (Esping-Andersen 1990; 1999). Pateikti tipai yra analitiniai, todėl grynų pavidalų jie neegzistuoja (Miyamoto 2003). Analitiškai išskiriamas ir *sovietinis gerovės modelis*, kuriam būdinga planinė ekonomika, valstybinis gerovės teikimas, centrinis planavimas, milžiniškos valstybės galimybės mobilizuoti didelę populiacijos dalį (Vedery 1996; Castells 2007; Norkus 2008).

Vėlyviausias Esping-Anderseno „režimo tipų“ (*regime types*) modelis konkretizuoja socialinės gerovės valstybės tipo ir miesto plėtros sąryšį. Trumpai apžvelgsime Švedijos (socialdemokratinis), Nyderlandų (žemyninis korporatyvinis), JAV (liberalusis) ir sovietinio laikotarpio Lietuvos patirtis. Šios patirtys tarsi turėtų atskleisti, ar gerovės valstybės modeliai gali būti suprantami kaip urbanizacijos modeliai?

Po Antrojo pasaulinio karo Švedijos urbanizacijos klausimams spręsti buvo pasirinktos dvi institucijos: aktyvistų grupė „Žmonių namai“ (*People's Home*) ir valstybinė tyrimų bei planavimų agentūra SOU (*Statens Offentliga Utredningar*). Nevyriausybinių aktyvistų grupė

„Žmonių namai“ nubrėžė pirmąsias urbanistikos politikos gaires: namai, rajonai ir miestai bei pati urbanistinė kompozicija turi atgaivinti pirminės grupės (idėjos pasiskolintos iš Cooley sociologinės teorijos) santykius, paremtus demokratija, aktyvia kooperacija ir kolektyvizmu. Feminisčių būreliui „Žmonių namų“ grupėje labiausiai rūpėjo, kad būstas padėtų moterims įsitraukti į darbo rinką lygios konkurencijos sąlygomis kartu su vyrais, tuo tarpu architektams tai reikšė, kad naujasis urbanistinis planavimas turi būti pagrįstas pirmine grupe ir kaimynystės planavimu. Būtent planavimas kaimynystės principu turėjo lemiamą reikšmę Švedijos urbanizacijos politikoje: naujuose miestuose bei priemiesčiuose buvo statomi daugiabučiai ir daugiafunkciniai daugiaaukščiai gyvenamieji pastatai, aprūpinti kolektyviniais socialinio vartojimo patogumais. Tankus daugiaaukščių namų miesto modelis (pagrįstas kaimynyste) atitiko feminisčių reikalavimus, nes priemiesčių su nuosavais namais modelis dažnai išsprausdavo moterį į namų šeiminkės vaidmenį, nepalikdamas galimybės įsitraukti į bendruomenės gyvenimą ir kaimynystės plėtojimą (Kemeny 1992). Statant daugiaaukščius namus, paremtus viešu bendruomeniniu gyvenimu ir bendru socialinių paslaugų vartojimu, švedams reikėjo apsispręsti, kokios tos socialinės paslaugos. Ši jurisdikcija buvo perleista valstybinei tyrimų ir planavimų agentūrai SOU, kuri 1952–1956 m. atliko daugybę tyrimų ir pateikė ataskaitas urbanistikos klausimais apie kolektyvinio gyvenimo sąlygas, bendras skalbyklas, vietinių viešų vietų naudojimą. (Kemeny 1992). Švedijos savivaldybės (*kommun*) galėjo pasirinkti iš trijų pasaulinių urbanistinės plėtros pavyzdžių: **pirmojo**, paremto sezoniniu srauto judėjimu (kai šeimos žiemą gyvendavo centrinėje miesto dalyje nuomojamame bute, o vasarą – vasarnamyje kaime), kartais klaidingai vadinamo **sovietiniu**, neįsigilinus į sovietinio laikotarpio urbanizacijos ypatumus, susijusius su kolektyvinių sodų atsiradimu; **britiško / olandiško**, kuriame vyravo tankus gyvenamojo ploto užstatymas pavieniais arba vidutinio aukščio terasiniais namais, ir **Los Andželo** modelio, kuriam būdingas didelis gyvenamojo ploto tankis žmogui, priklausomybė nuo automobilio bei padrikas miesto išsiplėtimas. Pasirinktas mišrus sovietinio ir britiško / olandiško modelio pavyzdys, kai labai tankiai buvo statomi (ir pagrindiniame miesto plane pageidautini) vidutinio aukščio namai (3–4 aukštų) ir palikta galimybė turėti vasarnamį priemiesčiuose („palydoviniuose“ miesteliuose – *Drabanstäder*) – taip tarsi išvengta nepageidaujamos priemiesčių plėtros ir padriko miesto plėtimosi bei intensyvios konurbacijos (Prak, Priemus 1985). Šis modelis buvo ne tik „Žmonių namų“ ir SOU rekomendacijų, tyrimų ir projektų rezultatas, bet kartu ir racionalus pasirinkimas, nes daugiabučių statyba Švedijos gerovės valstybei ekonomiškai apsimokėjo. Priemiesčių ir pavienių gyvenamųjų namų kvartalams būdingos trys pagrindinės problemos: eismo, įskaitant ir dideles investicijas į viešąjį transportą, brangios investicijos į infrastruktūrą (pavyzdžiui, vandentiekio ir elektros laidų tiesimas), skurdusis kaimynystės ir kolektyvinių paslaugų lygis. Nors Švedijos urbanistinė politika buvo gerovės valstybės plėtros dalis, vis dėlto ji nebuvo sėkminga. Ji žlugo, nes visame pasaulyje vyrauja tendencija, kad šeima gyvena nuosavame name (Kemeny 1992). Pati gerovės valstybė netgi paskatino šį procesą. Švedijos miestų centruose esantys daugiabučiai su išplėta kolektyvinio „vartojimo“ struktūra atiteko nuomos fondui, o privačios nuosavybės nekiliojamasis turtas susikėlė į priemiesčius (Prak, Priemus 1985; Hjarnø, 1997). Kita vertus, miesto planavimo strategija platesniame gerovės valstybės kontekste įgyvendino pagrindinius „Žmonių namų“ grupės tikslus: sumažino moterų namų šeiminkių skaičių ir padarė jas įsitraukti į darbo rinką, plėtojo socialinį solidarumą ir kaimynystę, skatino bendruomeniškumą ir demokratizaciją namo / kaimynystės bendruomenėje (Kemeny 1992).

Kita situacija susiklostė Nyderlanduose. XX a. pradžioje jie vieni pirmųjų Europoje išleido gyvenamųjų namų statybos aktą (*Woningwet*), kuris buvo tobulinamas sulig kiekvienu

visuomenės kaitos periodu ir leido kompleksiskai spręsti miestų problemas. Po Antrojo pasaulinio karo Nyderlandai, kaip ir kitos industrializaciją patyrusios Europos šalys, susidūrė su miestų populiacijos „sprogimu“ ir būsto paklausos problema. Anot H. Kroes (1996), Nyderlandai nepatyrė nesklandumų spręsdami šias problemas, nes namų statybos politika buvo tęsiama dar nuo 1901 m. parlamento priimto namų statybos akto (*Woningwet*). Būtent kompleksiški vyriausybės namų statybos politikos sprendimai nuo ankstyvosios industrializacijos laikotarpio leido jiems plėtoti kryptingą urbanistinę politiką. Po 1945 m. buvo įsteigti savivaldybių padaliniai – žemėvaldos kompanijos (*Grondbedrijf*), galėjusios disponuoti valstybine žeme su pardavimo teise. Šie savivaldybių padaliniai formuodavo ištus gyvenamuosius plotus, kuriuos vėliau patvirtindavo savivaldybės. Svarbu tai, kad žemėvaldos kompanijos turėjo pastovų centrinės valdžios suteiktą fondą, skirtą planuojamo regiono / miesto infrastruktūros statybai, subsidijoms ir socialinėms paslaugoms. Vėliau žemės sklypai buvo parduodami, atsižvelgiant į būsimų statybų atitikimą detalų planą. Be to, tik bendruomenės, o ne pavieniai privačių namų valdytojai, galėdavo keisti planą priklausomai nuo racionalaus žemės panaudojimo. Vietinės ir centrinės valdžios, bendruomenių bei nepelno vyriausybinų organizacijų santykis lėmė tolesnę racionalios miestų plėtros raidą. Statybų subsidijavimas, kvotos ir reguliavimo taisyklės išsprendė būstų klausimą miestuose. Apleistų senųjų miesto dalių namų bei žemės nusavinimas ir antrinis panaudojimas leido savivaldybėms statyti ir atnaujinti nekilnojamąjį turtą, plėsti gyvenamųjų namų fondą. Miesto plėtros įstatyminiai ir institucionalizuoti „įrankiai“, kuriais disponavo vietinė valdžia, leido nustatyti priimtinausią žemės kainą ir išspręsti žemės perpardavinėjimo problemą (Kroes, 1996). Septintajame dešimtmetyje 40 % gyvenamųjų namų rinkos priklausė nuomojamam valstybiniam sektoriui ir 53–55 % – privatiems savininkams; 80 % žemės Amsterdame su priemiesčiais priklausė valstybei; žemės kaina būstui statyti Nyderlanduose buvo viena mažiausių Europoje. Visa tai išliko iki 8-ojo dešimtmečio, kai Nyderlandai patyrė ekonominį nuosmukį dėl Europoje prasidėjusios deindustrializacijos. Nebesurenkanti tiek mokesčių, kiek įprastai, valstybė pradėjo viešųjų namų sektoriaus privatizaciją, sumažindama nuomojamą socialinį namų fondą iki 30 % ir palikdama 70 % nekilnojamojo turto rinkos privačių namų savininkams. Tęsdama tolesnę kryptingą namų statybos politiką, kuri dabar buvo susijusi ne su būsto problema (ji jau buvo išspręsta prieš krizę), vietinė valdžia stengėsi ja atgaivinti ir stimuliuoti vietinę ekonomiką. Nebenaudojami geležinkelio stočių kompleksai miestų centruose ir apleistos pramoninio uosto teritorijos buvo atiduotos privačiam disponavimui (biurų pastatų, prabangių apartamentų, prekybos centrų, ištaigingų viešbučių statyboms) ir miesto transporto perstruktūravimui (Kroes 1996). Persitvarkę Amsterdamas, Haga, Maastrichtas ir Roterdamas patyrė didžiulį ekonominį augimą, bet kartu susidūrė su naujomis problemomis – spekuliacija žeme, suvaržiusia kai kurių socialinių grupių galimybes gyventi miestų centruose, ir sunykusia subsidijų sistema. Visgi Nyderlandų miestai išvengė JAV miestų ištikusią pasekmių: čia neatsirado apleistų centrinių senųjų miestų dalių („getų“), nesunykė viešasis transportas ir nekontroliuojamai neišsiplėtė priemiesčiai. Kryptinga Nyderlandų politika leido industrializacijos ir gerovės sistemos vystymosi laikotarpiu (iki 7-ojo dešimtmečio) aprūpinti beveik visus gyventojus būstu; po deindustrializacijos miestų centrai tapo komercijos ir prekybos klestėjimo vietomis su išplėta viešojo transporto struktūra (Musterd, Ostendorf 1996).

Dar kitokia JAV urbanizacijos raida. Anot H. J. Gans (1984), JAV valdžios lobistinė kryptis ir privačių interesų gausa sukūrė liberalų gerovės valstybės tipą, kuris atsispindėjo urbanizacijos politikoje. Ryškūs JAV segregaciniai miesto bruožai (vidurinės klasės kėlimasis į priemiesčius, rasine poliarizacija paremtų getų susidarymas ir senųjų miestų centrų

nykimas) buvo vadybos, o ne socialinės gerovės politikos rezultatas. Po Antrojo pasaulinio karo JAV prasidėjusiam nekilnojamojo turto „alkiui“ numalšinti buvo pasirinkta priemiesčių plėtros politika. Valdžia vis labiau skatino (paskolų garantijomis, mokesčių lengvatomis, naujai pastatytais greitkeliais) urbanizacijos ir populiacijos pasiskirstymą šalies teritorijoje. Šeimų pageidavimas įsigyti nuosavą namą tenkino būsto paklausą sutariant valstybei, verslui ir patiems gyventojams (Gans 1984). Penktajame dešimtmetyje, plečiantis priemiesčiams, o verslui ir vidurinei klasei kraustantis už miesto, nyko senieji miesto centrai, susidarė getai, verslas traukėsi ir sumažėjo mokesčiai šioje dalyje. Valstybė pradėjo skatinti vidurinę klasę ir verslą kraustyti ar bent pasilikti miesto ribose, mažindama mokesčius, nekilnojamojo turto nuomos kainas, žadėdama didesnes subsidijas. Tačiau ši JAV federalinės valdžios programa nebuvo sėkminga. Paklausa ir pasiūlos variklis jau sukosi, o lobistinių interesų silpninama valdžia bei gerovės valstybė liberalioje privataus intereso valdomoje visuomenėje nebesugebėjo nieko priešpriešinti priemiesčių plėtrai ir su ja susijusioms problemoms (Gans 1984). JAV priemiesčiai – tai silpnos gerovės valstybės, ekonominio intereso ir rasinės nelygybės simptomas (Gans 1984; Yago 1984).

SOVIETINĖ URBANIZACIJA IR GEROVĖS VALSTYBĖ

Kaip ir planinė ekonomika, urbanizacijos procesai, nacionalizavus žemę ir eliminavus rinką, taip pat buvo planuojami bei totaliai kontroliuojami. Po 1930 m. sovietinė urbanizacija skolinosi Vakarų architektų Le Corbusier ir Howardo radialinio miesto bei žaliųjų plotų miesto planus, kurie buvo panaudoti kuriant Maskvos radialinio miesto planą. Buvo įgyvendinamas ir Miliutino linijinis miesto planas, ypač reikšmingas iki 5-ojo dešimtmečio urbanizuojant daugelį SSRS vietovių prie stambių upių pakrančių. Linijinio plano Magnitogorskas, Stalinas ir Kuzneckas buvo sukurti tuščioje vietoje (Bater 1980; French, Hamilton 1979). Vis dėlto tokio plano panaudojimas buvo ribotas, nes tiko tik upių pakrančių urbanizacijai (Chant 1999). Pertvarkyti ir išplėsti senuosius miestus buvo pigiau, negu statyti plyname lauke naujus urbanistinius statinius (French, Hamilton 1979). Urbanizacijos kulminacija socialistinėse valstybėse vyko 5–7 dešimtmečiais. Pagrindiniu urbanistiniu planu tapo kryptingas senojo miesto plėtojimas mikrorajonais. Mikrorajonas apėmė nuo 10 000 iki 12 000 gyventojų, jame telkėsi pagrindinės paslaugos (skalbykla, valykla, restoranai ir valgyklos, darželiai ir mokyklos). Keli mikrorajonai jungėsi į stambesnę gyvenamąją rajoną (30 000–50 000 gyventojų), kuriame buvo teikiamos platesnės paslaugos (poliklinikos, kultūriniai ir pramogų rūmai, prekybos centrai). Keli gyvenamieji mikrorajonai sudarė miesto mikrorajoną su 100 000–300 000 populiacija. Galiausiai keli miesto mikrorajonai jungėsi į stambiausią administracinį miesto junginį – miesto zoną, kurioje gyveno apytiksliai 800 000–1 000 000 gyventojų. Tiek miesto mikrorajone, tiek miesto zonoje buvo statomi transporto terminalai, aukštosios mokyklos, tyrimų institucijos, muziejai, stambieji medicinos centrai (Reiner, Wilson 1979). Sovietinis administracinis suskirstymas, paremtas socialinės gerovės prienamumu, buvo priverstinis, o planinės urbanistikos teoriniai idealaus miesto gyventojų populiacijos modeliai kito sulig kiekvienu dešimtmečiu. Vystantis industrializacijai, kurios planavimas nebuvo derinamas su urbanizacijos plėtra, teoriškai idealus miestas 3-iajame dešimtmetyje neturėjo viršyti 50 000 gyventojų, tačiau 5-ajame dešimtmetyje išaugo iki 150 000–200 000, o 6-ajame jau perkopė per 300 000 gyventojų (French, Hamilton 1979; Chant 1999). Greta buvo plėtojama viešojo transporto sistema. Autobusų, o nuo 7-ojo dešimtmečio ir troleibusų linijų plėtra SSRS sudarė efektyvią ir pakankamai mobilią sistemą, kurios dėka iš bet kurios miesto dalies galima pasiekti centrą per 40 minučių (Chant 1999).

Lietuvos urbanizacijos modelio prototipu buvo ČSSR hierarchizuotas gyvenviečių tinklas. Šeštuoju–septintuoju dešimtmečiais Čekoslovakijos miestų tinklo svarbiausi centrai pagal rangą buvo suskirstyti į keletą kategorijų, ir tai užtikrino vietinės migracijos efektyvumą, geras gamybos bei transportavimo sąlygas ir ekonomišką lėšų panaudojimą (Vanagas 2003). Pritaikius ČSSR modelį buvo pasirinkta K. Šešelgio *bendros apgyvendinimo sistemos* politika, išskirta 10 regionų centrų, kurie šiandien atitinka apskričių centrus (Vanagas 2003). Dispersija pagrįsta regioninių centrų plėtra apribojo Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos plėtrą.

Modernusis Lietuvos miestas – tai sovietinio laikotarpio industrinis miestas, kuriame galioja dauguma sovietinio miesto apibrėžimų ir idealų. Dėl sąlyginai mažos populiacijos LTSR pagrindinis miestas (miestai) intensyviausiu industrializacijos laikotarpiu niekada neperkopė *miesto zonos* tipo, t. y. didžiausi miestai priklausė vadinamajai *miesto mikrorajonų* kategorijai net ir su didžiausiu tuometiniu LSSR miestu – Vilniumi (~580 000 gyventojų 1975 m.). Pagal to meto urbanistų planus, visi dabartinės Lietuvos miestai atitiko 6–7-ojo dešimtmečių modelius. Miesto viešojo transporto plėtra taip pat atitiko tuometinę politiką. Miesto autobusų tinklas buvo išplėstas iki troleibusų transporto tik Kauno ir Vilniaus miestuose, kurie perkopė 300 000 gyventojų ribą.

Sovietinės gerovės valstybės sistemos nesugebėjimas patenkinti būsto poreikių lėmė greitą ir konvejerinę, bet nekokybišką namų statybą (Vanagas 2003). Anot M. Castellso, nuolatinis trūkumas, prisidėjęs prie nekokybiškos statybos, buvo sistemiškai užprogramuotas – pirmiausia dėl lėšų permetimo į sunkiąją ir karo pramonę. Vartojimo sritis buvo finansuojama minimaliai (Castells 2007). Prisidėjo ir specifinė planinės ekonomikos apskaitos sistema, kuri iš esmės trukdė diegti produktyvumą didinančias technologijų ir valdymo naujoves. Darbo efektyvumas buvo vertinamas pagal bendrąją produkcijos vertę, kuri aprėpė visas gamybos sąnaudas. Lyginant skirtingų metų bendrosios produkcijos vertes, buvo nustatomas įgyvendinamo plano lygis, premijos vadovams ir darbininkams. Visiškai nerūpėjo mažinti konkretaus produkto gamybos sąnaudas, pasitelkus naujesnes technologijas ar geresnį valdymą, jei bendrosios produkcijos vertės sistema nepajėgė šių patobulinimų paversti didesne pridėtine verte (Castells 2007).

POSOVIETINIO LAIKOTARPIO LIETUVOS URBANIZACIJA: TENDENCIJOS IR PROGNOZĖS

Šiandien daugumai nekokybiškų ir privatizuotų daugiaaukščių būtina renovacija, tačiau, globaliai besitraukiant gerovės valstybės institutams bei stiprėjant liberaliosioms tendencijoms, Lietuvos valstybė yra verčiama grįžti prie valstybės finansuojamos daugiabučių renovacijos, nes nemaža gyventojų dalis yra finansiškai neįgali. Tačiau, liberalėjant Lietuvos gerovės valstybei (Norkus 2008), dabartinis valstybinis sektorius vis mažiau prisideda prie gyventojų būstų statybos, renovacijos ir socialinių garantijų laiduojant gyvenamąjį plotą: 2009 m. balandžio 15 d. Lietuvos Vyriausybės aktu¹ valstybinė parama ir kompensacija daugiabučių, pastatytų iki 1993 m., renovacijai sumažinta nuo 50 % iki 15 %². Žinia, prie šio akto atsiradimo svariai prisidėjo ir ekonominė krizė. Vis dėlto jau ikikriziniu laikotarpiu buvo matyti, jog valstybė vis labiau atsiriboja nuo gyvenamojo būsto problemų. Valstybės vaidmenį, sprendžiant gyvenamojo būsto klausimus, perėmė verslo / bankų sektorius – teikdamas paskolas jis įsuko

¹ Būsto ir urbanistinės plėtros agentūros informacija: Numatytas daugiabučių namų modernizavimo finansavimo modelis. Prieiga per internetą: www.bkagentura.lt (žiūrėta 2009 04 16).

² Būsto ir urbanistinės plėtros agentūros informacija: Įsteigtas daugiabučių namų modernizavimo fondas. Prieiga per internetą: www.bkagentura.lt (žiūrėta 2009 06 11).

paklausos bei pasiūlos variklį ir didino paskolų rinką³. Mažėjantis Lietuvos gyventojų skaičius bei vis labiau senstanti Lietuvos populiacija⁴ (Miyamoto 2003), staigi posovietinio laikotarpio deindustrializacija (Verdery 1996; Norkus 2008) lemia specifinę Lietuvos posovietinio miesto raidą. Statistiškai kiekvienam miesto gyventojui kasmet tenka vis daugiau naudingo ploto, todėl lyg ir nebelieka didelio valstybinio intereso didinti gyvenamojo būsto fondą. Galima prognozuoti, kad, išliekant šioms socialinėms ir demografinėms tendencijoms, ateityje Lietuvoje nebebus gyvenamojo būsto „masinės produkcijos“. Taigi nepriklausomos Lietuvos gerovės valstybės ir verslo interesų rūpestis bus palaikyti miestuose esamą gyvenamojo ploto kokybę, gyvenamojo būsto diversifikaciją atskiroms socialinėms grupėms. Jaunos šeimos ir jaunų žmonių namų ūkiai yra mobiliusia socialinė grupė, labiausiai reikli bei „alkana“ gyvenamojo būsto klausimu⁵ ir turinti palankiausias galimybes paimti paskolą būstui ilgiausiam laikotarpiui. Taigi jaunos šeimos tampa pagrindiniais finansinių institucijų / bankų klientais, kurių finansiniai namų ūkių išpareigojimai dėl būsto yra didžiausi⁶ liberalėjančioje Lietuvos gerovės valstybės santvarkoje. Miesto veidą formuos privačių namų ūkių finansinės galimybės per pasiūlos ir paklausos mechanizmus miesto būsto fonde. Dauguma naujų būsto pirkimo sandorių jau yra ir bus charakterizuojama galimybe pasiskolinti, o ne nusipirkti būstą iš pačių namų ūkių vidinių resursų. Jaunoms šeimoms tapus pagrindine visuomenės dalimi, kurios poreikis būstui yra didžiausias, masinės renovacijos sėkmė priklausys nuo jų pasirinkimo tendencijų⁷. Pagal racionalaus pasirinkimo teoriją, jei leistų finansinės galimybės, jaunos šeimos rinktųsi nuosavą namą, todėl senieji daugiabučių rajonai gali tuštėti ir tapti segreguotomis zonomis. Tad totalitarinės sovietinės urbanizacijos išraižytas Lietuvos modernaus miesto veidas ateityje keisis priklausomai nuo jaunų šeimų poreikių, lūkesčių bei jų vidinių resursų santykio kartu su gerovės valstybės ir verslo sistemos išsikristalizavimu.

Gauta 2009 08 27
Priimta 2009 10 15

Literatūra

1. Bater, J. H. 1980. *The Soviet City: Ideal and Reality*. London: Edward Arnold.
2. Castells, M. 2007. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra. Tūkstantmečio pabaiga*. T. III. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
3. Castles, F. G. 1982. *The Impact of Parties on Public Expenditure*. London: Sage.
4. Chant, C. 1999. "Urban technology transfer: cities in Russia", in *European Cities & Technology: Industrial to Post-industrial City*, eds. D. Goodman, C. Chant. London: Routledge, 301–324.
5. Esping-Andersen, G. 1990. *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
6. Esping-Andersen, G. 1999. *Social Foundation of Post-Industrial Economies*. Oxford: Oxford University Press, 56–68.
7. French, T. A.; Hamilton, F. E. I. 1979. "The socialist city: spatial structure and urban policy", in *The Socialist City*, eds. T. A. French, F. E. I. Hamilton. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley and Sons, 1–21.

³ Nekilnojamojo turto rinkos apžvalga: 2008 metai. Prieiga per internetą: www.inreal.lt/download/1944.

⁴ Lietuvos statistikos departamento duomenų bazė. Statistikos sritys. Rodiklių domenų bazė: Gyventojai ir socialinė statistika. Prieiga per internetą: <http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1280> (žiūrėta 2009 07 18).

⁵ Ten pat.

⁶ Lietuvos Bankas. 2009. Finansinio stabilumo apžvalga. Prieiga per internetą: http://www.lb.lt/lt/ekonomika/fin_stabilumas/fsa_2009ppt.pdf (žiūrėta 2009 06 11).

⁷ Šiandien Lietuvoje yra daugiau nei 30 000 daugiabučių, kuriuos reikėtų renovuoti. Numatytas daugiabučių namų modernizavimo finansavimo modelis. Prieiga per internetą: www.bkagentura.lt (žiūrėta 2009 04 16).

8. Gans, H. J. 1984. "American urban theories and urban areas: some observations on contemporary ecological and marxist paradigms", in *Cities in Recession: Critical Responses to the Urban Policies of the New Right*, ed. I. Szelenyi. London: Sage, 217–236.
9. Giddens, A. 2005. *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
10. Juškevičius, P. 2005. Gyvenimo kokybė ir darnioji plėtra urbanistikoje, *Urbanistika ir architektūra* XXIX(4): 74–181.
11. Juškevičius, P.; Valeika, V. 2007. *Lietuvos miestų sistemų raida*. Vilnius: VGTU.
12. Prak, N. L.; Priemus, H. 1985. *Post-war Public Housing in Trouble*. Delft: Delft University Press.
13. Hjørnø, J. 1997. *Copenhagen: On the Housing Battlefield*. Esbjerg: South Jutland University Press.
14. Kemeny, J. 1992. *Housing and Social Theory*. London: Routledge.
15. Kroes, H. 1996. "Public, private? Or, who cares about the housing situation", in *Housing Sociology and Societal Change: New Challenges and New Directions*, eds. J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska. Warsaw: Publishing House of the Warsaw University of Technology, 15–35.
16. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas?* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
17. Miyamoto, T. 2003. "Dynamics of the Japanese welfare state in comparative perspective: between "three worlds" and the developmental state", *The Japanese Journal of Social Security Policy* (2)2: 12–24.
18. Musterd, S.; Ostendorf, W. 1996. "Amsterdam: urban change and the welfare state", in *Social Polarization in Post-Industrial Metropolises*, eds. J. Friedrichs, J. O'Loughlin. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 71–93.
19. Reiner, T.; Wilson, R. 1979. "Planning and decision-making in the soviet city: rent, land and urban forms considerations", in *The Socialist City*, eds. T. A. French, F. E. I. Hamilton. Chichester, New York, Brisbane, Toronto: John Wiley and Sons, 49–71.
20. Vanagas, J. 2003. *Miesto teorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
21. Verdery, K. 1996. *What Was Socialism, and What Comes Next?* New Jersey: Princeton University Press.
22. Yago, G. 1984. "Urban transportation policy for whom? Determinants and consequences of transit change in the United States and Germany", in *Cities in Recession: Critical Responses to the Urban Policies of the New Right*, ed. I. Szelenyi. London: Sage, 100–175.

VYLIUS LEONAVIČIUS, APOLONIJUS ŽILYS

Welfare state and urbanisation of modern Lithuania

Summary

Urbanisation is not an incoherent process in the city planning but a selective and purposeful shift to a systematical city development. The **objective** of the article is a discourse on a complex understanding of two different issues – urbanisation and welfare state, and on a complex theoretical frame in different – soviet and western – urbanisation experiences. The article is still relevant because the soviet concepts of welfare state and urbanisation shaped the cities of Lithuania. The aim of the study was to review the soviet and post-soviet city development as a modern city development (in relation to welfare state) and to foresee some tendencies in the post-soviet modern Lithuanian city according to the present welfare state and urbanisation trends and western city experiences.

Key words: urbanisation, welfare state soviet, and postsoviet urbanisation